

С.В. Ленська, д-р філол. наук, доц.,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, Полтава
e-mail: svlenska@ukr.net

ДРАМАТУРГІЯ «ТЕАТРУ КОРИФЕЇВ» НА ПОЛТАВСЬКІЙ СЦЕНІ

У статті розглядаються контактні та творчі зв'язки «театру корифеїв» з розвитком театрального мистецтва у Полтаві. На прикладі творчої історії Полтавського театру розкрито особисту участь М. Заньковецької, М. Садовського та І. Тобілевича у формуванні репертуару і підготовці акторів у 1900-ті роки, а також описані постановки за п'єсами М. Старицького та І. Карпенка-Карого на полтавській сцені упродовж ХХ ст. і нині.

Ключові слова: Полтавський академічний обласний музично-драматичний театр імені М.В. Гоголя, «театр корифеїв», М. Заньковецька, театральні вистави.

Історія розвитку театрального мистецтва на Полтавщині бере початок із 1808 року, коли в губернському місті з'явився так званий «Полтавський вільний театр» – один із перших на теренах України російсько-українських професійних колективів, який мав власне приміщення, спеціально облаштований казенний будинок, який міг вміщати понад сотню глядачів. До 1812 року його утримував Й. Калиновський [8, с. 751]. Труппа з успіхом гастролювала в Кременчуці, Ромнах, Катеринославі, згодом перебралася до Харкова.

Справді важливий етап в кількостолітній історії полтавського театру розпочався у 1818 році, коли його очолив І. Котляревський. Відчуваючи репертуарний голод, засилля російськомовних п'єс і брак перекладних творів для місцевого глядача, а також враховуючи естетичні потреби публіки, Іван Петрович написав «Москаля-чарівника» і свою безсмертну «Наталку

Полтавку», створив не просто соціально-побутову драму, а «малоросійську оперу», наснажив її яскравими образами представників демократичних верств населення, увиразнив і доповнив сюжетні лінії народними, а також власними піснями.

Сюжет п'єси був узятий із життя: полтавський селянин Методій Семижон привів до Котляревського свою небогу, яка розповіла, що мати хоче віддати її заміж за дрібного чиновника, а вона кохає іншого. Драматурга захопила ця історія. Першою виконавицею ролі Наталки була Тетяна Пряженковська (в інших джерелах Пряженківська) [6]. Роль возного Тетерваковського блискуче виконував Михайло Щепкін. Вистава користувалася незмінним успіхом у публіки. Існує легенда, що на спектакль потай приходив юний Микола Гоголь, тоді учень Полтавського повітового училища. Так історія простої дівчини з народу, яка відстоювала власне право на кохання і людську гідність, ось уже кілька століть не сходить із полтавської сцени.

Через матеріальну скруту «Полтавський вільний театр» припинив свою діяльність у 1821 році. На кілька десятиліть театральна активність то згасала, то відроджувалась. А ось нова сторінка в розвитку театального мистецтва пов'язана з іменами М. Кропивницького, М. Старицького та І. Карпенка-Карого.

У 1901 році відкрився Полтавський просвітницький будинок (в роки німецької окупації він був зруйнований, потім відбудований і там розміщувався кінотеатр «Колос», тепер сучасний кінотеатр «Візорія»). Простора зала вміщувала понад 800 глядачів.

Прем'єрною виставою у 1901 році став «Ревізор» М. Гоголя. Відомо, що завісу для комедії розписав Г. Мясоєдов [8, с. 771]. Саме в цьому приміщенні 30–31 серпня 1903 року зібралися найкращі культурні сили українства з нагоди урочистого відкриття пам'ятника І. Котляревському, який споруджено в кількох десятках метрів від будівлі театру. Серед присутніх на урочистостях були і корифеї українського сцени.

Символічно, що дебют геніальної Марії Заньковецької у 1882 році відбувся саме в ролі Наталки, щоправда в її рідному Єлисаветграді. Але на Полтавщині вона була дуже часто: у складі трупи П. Саксаганського виступала в Полтаві «з 29.06 по 30.07. 1900, з 16.09 по 28.10 1901, у листопаді 1904, з 15.09 по 9.10. 1905 р., у Кременчуці – в кінці грудня – на початку січня 1907 р.» [8, с. 906].

Марія Заньковецька чарувала полтавських глядачів майстерною грою, створювала глибокі, проникливі й витончені образи, з-поміж яких Олена у п'єсі «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, Аза в «Циганці Азі», Катря в «Не судилось», Горпина «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» М. Старицького та інші. Кожна роль по-новому висвічувала природний талант

виконавиці, потребувала повної самовіддачі на сцені, що не могло не схвилювати глядачів. Проникливий, виразний голос, велика сила і правдивість чуття, щира емоційність – усе це приваблювало і хвилювало.

Ось як згадує гру геніальної української майстрині сцени інша акторка, Олександра Яблочкіна: «Заньковецька уміла хвилювати людські серця, і, затамувавши подих, ми прислухались до кожного її слова, до кожного подиху, до кожної паузи» [1, с. 14].

Знаковою у творчому доробку мисткині була роль Софії у п'єсі І. Карпенка-Карого «Безталанна». Сама М. Заньковецька, за спогадами сучасників, особливо любила цей образ. Геніальна акторка зуміла тонко і проникливо розкрити трагічність долі героїні, яка в чомусь перекликалася з її особистою долею.

У 1901–1902 роках творчі колективи корифеїв української сцени активно виступали у Києві, Катеринославі, Одесі, Полтаві, Кишиневі, а потім знову в Києві, Харкові, Миколаєві. Настав 1903 рік. Після шаленого успіху у Петербурзі трупа П. Саксаганського і І. Карпенка-Карого знову давала вистави в рідній Україні. Зокрема в гастрольний тур увійшли Полтава, Миргород, Лохвиця, Золотоноша, Черкаси, Лубни. Про цей період збереглися спогади одного з акторів І. Мар'яненка: «Ці гастролі в таких містах, як-от – Лубни, Лохвиця тощо – під свята та на свята збирали багато селян, що цілими валками з'їздилися з навколишніх сіл. Наші вистави були справжнім святом не тільки для селян, але й для нас, акторів; бо ми грали саме перед тим глядачем, для якого була написана більшість п'єс нашого репертуару і служити якому ми вважали за свій найперший, найсвятіший обов'язок» [5, с.135–136].

У 1906 році М. Садовський разом із М. Заньковецькою організував у Полтаві пересувний театр, який гастролював Україною, а через рік перебрався до Києва. Першим твором у репертуарі новоствореного колективу був «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, де головну роль блискуче виконував сам автор.

Марія Заньковецька блискуче зіграла чимало ролей на полтавській сцені, навчала талановиту молодь театральному мистецтву. Збереглися спогади М. Малиш-Федорець: «Коли приїхали до Полтави, почали готувати “Суєту”, де я мала знову грати Наташу. Сюди був запрошений і відомий актор (герой-любовник) Іван Мар’яненко, а також Г. Борисоглібська, Ф. Левицький, дружина Карпенка-Карого – Софія, М. Заньковецька, Березовський, Олександра Герцик – дружина відомого співака І. Козловського та інші. Ми тут поставили також п’єси “Житейське море”, “Не так сталося, як бажалося” та інші» [7, с. 124].

Упродовж 1911–1918 років при театрі був утворений Полтавський музично-драматичний гурток [8, с. 772], діяло Полтавське українське драматичне товариство, у 1919–1929 – Полтавський оперний театр.

Першою виставою, поставленою молодими творчими силами гуртка, була драма «Не так сталося, як гадалось», прем’єра якої відбулася 10 грудня 1911 року [8, с. 764]. Репертуар колективу включав класичні твори Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, Б. Грінченка та інших авторів. За сезон 1912–1913 років було поставлено 25 п’єс [8, с. 764]. Відомо, що провідними акторами на той час були О. Осмяловський, О. Герцик, Т. Баленко, М. Орел, М. Стоян-Дудниченко, М. Олексієнко, А. Левер, І. Безрідний [8, с. 764].

Однією з найяскравіших зірок полтавської сцени тієї доби була Олександра Герцик (1886–1964), дружина співака І. Козловського. Вона народилася в Полтаві, у 1906–1909 роках входила до трупи М. Садовського, упродовж 1911–1918 років була прямою Полтавського музично-драматичного гуртка. У 1930–1940-і роки перебувала в Москві, але з 1946 року і до самої смерті жила у Полтаві [3]. Пройшовши школу М. Заньковецької і М. Садовського, Олександра Олексіївна блискуче втілювала образи класичних драматичних творів. Серед найвищих її творчих досягнень – Софія («Безталанна»), Харитина («Наймичка») І. Карпенка-Карого, Олена

(«Глитай, або ж Павук»), Одарка («Дай серцю волю – заведе в неволю») М. Кропивницького, Орися («Лісова квітка») Л. Яновської [3].

Метою утвореного 1914 року Полтавського українського театрального товариства було збереження і продовження традицій національного драматичного мистецтва, закладених корифеями вітчизняної сцени. Очолювали колектив Л. Леонідов і П. Каганець [8, с. 749]. Труппа не мала постійного приміщення, тому репетиції і вистави відбувалися в більш-менш пристосованих умовах: в їдальні Південного вокзалу, Губсельбудинку, Клубі трудящих, багато їздили по селах. Труппа активно займалася благодійною допомогою родинам загиблих під час Першої світової війни. Репертуар складали незмінні «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, і, звичайно, твори корифеїв – «Пошились у дурні», «Невольник» М. Кропивницького, «За двома зайцями» М. Старицького, «Наймичка», «Сто тисяч», «Лиха іскра поле спалить і сама щезне» І. Карпенка-Карого та інші [8, с. 749–750].

Після реорганізації 1920 року частина труппи перейшла до Полтавського оперного театру (1919–1929), в якому працював знаменитий музичний діяч, диригент М.Верховинець, а інші заснували новий театр «Рух» (1924). У новому театрі режисерами працювали Д. Козачківський, М.

Петлішенко (брат І. Мар'яненка і племінник М. Кропивницького) [8, с. 846]. Таке коротке життя колективу (неповний рік) пояснюється обставинами того часу: того ж 1924-го при губернському комітеті по боротьбі з безграмотністю був створений театр «Жовтень». В акторський склад входив і талановитий письменник «розстріляного відродження» Петро Ванченко. Вже наступного року театр закрили.

1936 року був утворений Полтавський український музично-драматичний театр імені М.В. Гоголя, який існує і користується вдячністю глядачів і досі. У репертуарі театру, який із 2006 року має назву Полтавський академічний обласний український музично-драматичний театр ім. М.В.Гоголя, на всіх етапах його історії поєднувалися сучасні і класичні твори. Серед них незмінним успіхом користувалися п'єси корифеїв української драматургії.

Обов'язки головного режисера Полтавського театру з 1937 по 1951 роки виконував Родіон Єфименко. Під його керівництвом здійснені постановки «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького, «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «Украдене щастя» І. Франка, а також класична драма О. Островського «Остання жертва» і злободенна в ті роки «Любов Ярова» К. Треньова [9].

Оскільки театр постав на базі Харківського, чимало акторів першого виконавського складу приїжджали в Полтаву тимчасово (Валентина Варецька, Єлизавета Хуторна, яка починала ще в театрі Садовського, та багато інших).

Серед відомих діячів тієї доби – актор і режисер Євген Коханенко (1886–1955), колишній січовий стрілець, заслужений артист УРСР (1930), похований у Полтаві; Катерина Олександрівна Осмяловська (1904–1997), народна артистка УРСР (1951), донька актора і режисера Полтавського гуртка Олександра Осмяловського.

Під час німецької окупації Полтави (1941–1943) майже всі великі будівлі міста були зруйновані. Тому після повернення з евакуації навесні

1944 року тимчасовий прихисток творчі працівники отримали у приміщенні Полтавського повітового училища, де нині знаходиться Науковий ліцей № 3. У 1953 році було вирішено побудувати спеціальне приміщення для театру, що було урочисто відкрите 7 листопада 1958 року. У повоєнний час одна за одною створювалися постановки класичного зарубіжного і вітчизняного репертуару, ставилися нові п'єси тогочасних авторів.

Трагікомедія І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» присутня в репертуарі театру з 1972 року [8, с. 777] у постановці народного артиста України Бориса Прокоповича і користується незмінним успіхом у глядачів. За цей час змінилося кілька поколінь виконавців. Полтавці захоплено спостерігали за натхненною грою народного артиста України Юрія Попова (1939–2015), який упродовж 40 років блискуче, талановито виконував головну роль у спектаклі [4].

Його багаторічним партнером у на сцені був народний артист України Віктор Мірошниченко (1936–2001), який дотепно, тонко грав Омелька, а також паралельно з Юрієм Поповим втілював образ Борулі.

Серед зірок полтавської сцени другої половини ХХ століття особливе місце посідає народна артистка України Тамара Кислякова (1925–2001), яка блискуче втілювала образи головних героїнь у п'єсах «Маруся Богуславка» і «Циганка Аза» М. Старицького, Панночка («Вій»), Степанида («Титарівна») М. Кропивницького, «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого.

Народні артисти України Тамара Кислякова та Юрій Попов

Зараз постановка «Мартина Борулі» продовжує жити і зберігає популярність завдяки талановитій акторській грі народного артиста України Василя Голуба в головній ролі, заслужених артистів України Володимира Моруса (Омелько), Олександра Любченка (Гервасій), Олега Шеремета (Трандальов), заслуженої артистки України Тетяни Любченко (Марися) та молодих талановитих акторів Олександра Бородавки, Анни Денисенко, Геннадія Продайка, Артема Батрака та інших.

Психологічна драма І. Карпенка-Карого «Безталанна» на сцені полтавського театру вперше з'явилася 1938 року. Після тривалої перерви вона знову увійшла в репертуар у 1985-му. Сучасна версія І. Стрельнікової прикрасила репертуар у жовтні 2009 р. Блискуча і натхненна гра Геннадія Продайка (Гнат), заслужених артисток України Тетяни Любченко (Варка) і Катерини Філатової (Ганна), молоді актриси Анни Денисенко (Софія) і народного артиста Василя Голуба (Іван) була відзначена дипломом Міжнародного фестивалю театрального мистецтва «Слов'янські театральні зустрічі» (Чернігів, 2010) [4].

В архіві Полтавського театру є чимало талановитих постановок на твори корифеїв українського національного театру: це «Маруся Богуславка» (1939), «Ой не ходи, Грицю» (1937, реж. С. Ткаченко), «Циганка Аза» М. Старицького (1968), «Сто тисяч» (1992, реж. В. Кашперський) І. Крапенка-Карого.

Не випадково «Енеїда» Котляревського народилася саме на полтавській землі – тут дуже люблять жарти, цінують дотепне і влучне слово. Тому особливою популярністю серед полтавців завжди користувалися комедії. Їх в репертуарі Полтавського академічного обласного музично-драматичного театру імені М.В. Гоголя небагато, але вони незмінно користуються шаленим успіхом у глядачів. П'єса «За двома зайцями» М. Старицького вперше була поставлена на полтавській сцені у 1937 році. Не будемо зіставляти моторошну добу з веселим сюжетом, бо репертуарна політика того часу – це тема для окремого дослідження. Удруге до цього художнього матеріалу звернувся режисер В. Смоляк у 1956 році.

Третя версія комедії «За двома зайцями» була здійснена 1986 року режисером Р. Вальком. Роль Голохвостого гротескно, дотепно втілювали заслужені артисти України Андрій Андрейченко і Валерій Івакін, а їхніми партнерками, виконавицями ролі Проні були Галина Неклич і Катерина Філатова. Полтавська публіка досі береже пам'ять про майстерне виконання цими акторами своїх ролей. А заслужена артистка України Катерина Філатова тепер блискуче виконує роль Секлити Лимарихи.

Валерій Івакін і Катерина Філатова

Про цей легендарний спектакль і натхненну, іскрометну, гротескову гру акторів писали у місцевій газеті «Зоря Полтавщини»: Валерій Івакін «... був і залишається легендою театру ім. М.В. Гоголя і впродовж 30 років був окрасою полтавської сцени. ...У творчому доробку артиста більше ста ролей та епізодів. Але найбільшої слави зазнав Валерій Олександрович як виконавець ролі Голохвастова в комедії Михайла Старицького «За двома зайцями» (режисер – Роман Валько). В ній він грав з 1986 по 2003 рік, більше 200 вистав!» [2]. Також талановитому актору вдалося створити і по-новому розкрити ролі возного Тетерваковського у «Наталці Полтавці», Хлестакова в гоголівському «Ревізорі». Упродовж багатьох років він виступав на знаменитому Сорочинському ярмарку, виконуючи роль Гоголя.

Зараз музична комедія «За двома зайцями» йде у постановці режисера, заслуженого діяча мистецтв України Владислава Шевченка. Прем'єра останньої сценічної версії твору відбулася 27 квітня 2013 року. Зараз роль Проні виконує Наталія Сизова, а Голохвостого – Геннадій Продайко.

У творчому доробку заслуженої артистки України Катерини Філатової є чимало ролей із творів, які належать перу корифеїв українського театру: Софія у «Безталанній», Марися в «Мартині Борулі», циганка Аза в одноіменній п'єсі.

Отже, глибина психологічного малюнку, демократичність і злободенність порушених у драматургії корифеїв українського театру проблем завжди привертала увагу режисерів-постановників і глядачів. Традиції театрального мистецтва Полтавщини, сформовані Іваном Котляревським і гідно підтримані упродовж двох століть кількома поколіннями режисерів, акторів і всіх працівників полтавської сцени, міцніють, оновлюються і творчо розвиваються сучасним колективом Полтавського академічного обласного музично-драматичного театру імені М.В. Гоголя.

У творчому арсеналі трупі – кращі твори вітчизняної і зарубіжної класики від В. Шекспіра та І. Котляревського до М. Булгакова і Ліни Костенко («Маруся Чурай»). На всіх етапах розвитку незмінним складником репертуару полтавського театру були і залишаються твори М. Кропивницького, М. Старицького та І. Карпенка-Карого. У жанровому діапазоні за понад століття були представлені і трагедія, і комедія, і драма. Чудовий художній матеріал аж ніяк не втрачає своєї актуальності для сучасного глядача, про що свідчить незмінний інтерес полтавської публіки до спектаклів, що відбуваються при повній залі, її любов і вдячність до акторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінок спогадів про Заньковецьку / упоряд. О. Ватуля, П. Долина, П. Перепелиця. Київ : Мистецтво, 1950. 255 с.
2. Віценя Л. Театр, як цілий світ. *Зоря Полтавщини*. 2020. 15 січня. URL: <http://zorya.poltava.ua/teatr-jak-cilij-svit/> (дата звернення: 20.01.2021).
3. Герцик Олександра Олексіївна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Герцик_Олександра_Олексіївна (дата звернення: 19.01.2021).
4. Історія Полтавського театру. URL: <https://teatr-gogolya.pl.ua/pro-teatr/istoriya-teatru> (дата звернення: 19.01.2021).
5. Мар'яненко І. Минуле українського театру. Київ : Мистецтво, 1953. 184 с.
6. «Несказаного дивний світ...». URL: <http://mtlib.org.ua/publikatsii/23-neskazanogo-divnij-svit.html> (дата звернення: 18.01.2021).

7. Нитченко Д.В. Із спогадів артистки М. Малиш-Федорець (М. Мартинюк) (1885–1960). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2004. Вип. 25. С. 121–126.
8. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ : Українська енциклопедія, 1992. 1024 с.
9. Череватенко Л.В. Єфіменко Родіон Дмитрович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=20173 (дата звернення: 19.01.2021).

REFERENCES

1. Vinok spohadiv pro Zankovetsku / uporiad. O. Vatulia, P. Dolyna, P. Perepelytsia. Kyiv : Mystetstvo, 1950. 255 s.
2. Vitsenia L. Teatr, yak tsilyi svit. *Zoria Poltavshchyny*. 2020. 15 sichnia. URL: <http://zorya.poltava.ua/teatr-jak-cilij-svit/> (data zvernennia: 20.01.2021).
3. Hertsyk Oleksandra Oleksiivna. URL :https://uk.wikipedia.org/wiki/Hertsyk_Oleksandra_Oleksiivna (data zvernennia: 19.01.2021).
4. Istoriia Poltavskoho teatru. URL: <https://teatr-gogolya.pl.ua/pro-teatr/istoriya-teatru> (data zvernennia: 19.01.2021).
5. Marianenko I. Mynule ukrainskoho teatru. Kyiv : Mystetstvo, 1953. 184 s.
6. «Neskazanoho dyvnyi svit...». URL: <http://mtlib.org.ua/publikatsii/23-neskazanogo-divnij-svit.html> (data zvernennia: 18.01.2021).
7. Nytchenko D.V. Iz spohadiv artystky M. Malyshe-Fedorets (M. Martyniuk) (1885–1960). *Literatura ta kultura Polissia*. Nizhyn, 2004. Vyp. 25. S. 121–126.
8. Poltavshchyna. Entsyklopedychnyi dovidnyk / za red. A. V. Kudrytskoho. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia, 1992. 1024 s.
9. Cherevatenko L.V. Yefimenko Rodion Dmytrovych. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=20173 (data zvernennia: 19.01.2021).

S. V. Lenska, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava
e-mail: svlenska@ukr.net

DRAMATURGY OF THE “THEATER OF THE CORYPHESES” ON THE POLTAVA STAGE

The article considers the contact and creative connections of the "theater of corypheuses" with the development of theatrical art in Poltava. The personal participation of M. Zankovetska, M. Sadovsky

and I. Tobilevych in the formation of the repertoire and training of actors in the 1900s is revealed on the example of the creative history of the Poltava Theater, as well as the productions of plays by M. Starytsky and I. Karpenko-Kary on Poltava stage during the twentieth century and now.

Key words: Poltava Academic Regional Music and Drama Theater named after MV Gogol, "Theater of Coryphaeus", M. Zankovetska, theatrical performances.

Стаття надійшла до редакції 26.01.21.